

О. М. Москаленко, к.е.н., доцент,
докторант кафедри політичної економії обліково-економічних
факультетів ДВНЗ «Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана», м. Київ

ВИПЕРЕДЖАЮЧИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК: ВЕРИФІКАЦІЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЮ ДИСКРЕТНІСТЮ ТА УНІФІКОВАНІСТЮ

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена проблемі випереджаючого економічного розвитку як об'єктивного процесу у світовій економіці з цивілізаційних позицій. Проведено порівняння західної і східної цивілізацій у напрямку верифікації логіки та принципів випереджаючого економічного розвитку. Показано практичну значимість і сутність випереджаючого економічного розвитку. Результати даного дослідження доповнюють теорію економічного розвитку, сприяють розширенню прогностичного інструментарію та виконанню позитивної функції сучасної економічної теорії.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: випереджаючий економічний розвиток, соціальні інститути, цивілізаційний підхід, західна цивілізація, євразійські цивілізації.

АННОТАЦИЯ. Статья посвящена проблеме опережающего экономического развития как объективный процесс в мировой экономике с цивилизационных позиций. Проведено сравнение западной и восточной цивилизаций в направлении верификации логики и принципов опережающего экономического развития. Показано практическую значимость и сущность опережающего экономического развития. Результаты данного исследования дополняют теорию экономического развития, способствуют расширению прогностического инструментария и исполнению позитивной функции современной экономической теории.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: опережающее экономическое развитие, социальные институты, цивилизационный подход, западная цивилизация, евразийские цивилизации.

ABSTRACT. The article is devoted to the problem of advanced economic development as an objective process in the world economy in context of civilizational approach. I compare the Western and Eastern civilizations in the direction of verification in the logics and principles of advanced economic development. I substantiate a practical significance and essence of advanced economic development. The results of this research supplement the theory of economic development, promote the expansion of predictive tools and execution of positive functions of the modern economic theory.

KEYWORDS: advanced economic development, social institutions, civilizational approach, Western civilization, Eurasian civilizations.

Постановка проблеми. Нерівномірність економічного розвитку країн світу можна пояснити в системі цивілізаційних координат, що детермінують різні стартові умови та місце країн у глобальній економіці. Отже, власне приналежність країн до конкретних цивілізацій обумовлює їх відносну економічну успішність / неуспішність сьогодні, залучаючи їх у процес формування глобальної цивілізації. Тим самим для країн виникають можливості міжнародної економічної конвергенції, одним із виразних результатів якої є інклюзивність у загальноцивілізаційну уніфікацію. Вивчення міжнародного досвіду доводить, що інституціональні та цивілізаційні чинники інтегруються в національні економічні системи, визначаючи їх можливості до економічної успішності, якісного економічного розвитку.

Невирішена раніше частина наукової проблеми. Загальноцивілізаційна уніфікованість і міжнародна економічна конвергенція, на нашу думку, співвідносяться як результат і процес, що на нього впливає. Власне процес міжнародної економічної конвергенції сприяє наближенню до загальноцивілізаційної уніфікованості, найкращих результатів ділової практики глобальної цивілізації, до створення такої міжнародної економічної системи, що підтримує високі темпи економічного зростання та розвитку. Наукова проблематика цивілізаційних чинників економічного розвитку західної цивілізації стала сьогодні особливо актуальною у прагненні надати відповідь на запитання про причини нерівномірності економічного розвитку, проблеми багатства та бідності у світовій економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доцільність цивілізаційної компаративістики економічних систем опосередковано відстоюють у своїх працях зарубіжні вчені С. Роузфілд, П. Друкер, Л. Овен, Дж. Відерас, С. Єрасов, Б. Кузик, Ю. Яковець, А. Пороховський та ін. Серед вітчизняних учених, в основу праць яких при дослідженні міждисциплінарних наукових суспільно-економічних проблем макро- і макрорівнів покладено цивілізаційний підхід, слід назвати таких, як Ю. Зайцев, Л. Радіонова, Ю. Пахомов, В. Тарасевич, А. Філіпенко та ін.

Метою статті є обґрунтування випереджаючого економічного розвитку як об'єктивного явища та результату, що притаманний країнам світу різної цивілізаційної приналежності, а також його верифікація в системі чинників функціонування глобальної та локальних цивілізацій.

Виклад основного матеріалу. Загальноцивілізаційні чинники є чинниками, що притаманні та прослідковуються в усіх без ви-

нятку типах цивілізацій, й є визначальними на сучасному етапі існування економічних систем єдиної глобальної цивілізації. У свою чергу, *цивілізаційні чинники* є локальними, специфічними, регіональними, етноцивілізаційними та детермінантними у своїй сукупності для локальних цивілізацій в їх виключності, особливій ідентичності та відокремленості. Загальноцивілізаційні та цивілізаційні чинники випереджаючого економічного розвитку ґрунтуються на визнанні існування процесів *цивілізаційної дискретності та цивілізаційної уніфікації*. *Цивілізаційна дискретність* є базовою характеристикою самодостатності цивілізацій, подекуди автаркічності та мінімальної спроможності до взаємодії й взаємозбагачення. *Цивілізаційна уніфікованість*, на наш погляд, є базовою характеристикою сучасного етапу розвитку світової економіки як макроцивілізаційної системи, котра являє собою внутрішню здатність локальної цивілізації сприймати та засвоювати позитивні соціально-культурні, технічні надбання іншої цивілізації. Як демонструє емпірична дійсність, використання країнами потенціалу глобальної та локальних цивілізацій до випереджаючого економічного розвитку є різним.

Цивілізаційні чинники розвитку західної цивілізації

На теперішній час світова економіка характеризується нерівномірним економічним зростанням, що стало наслідком інклюзивності країн у процес індустріалізації, а пізніше й постіндустріалізації. Найбагатіші країни, представники західної цивілізації, спромоглися забезпечити 200 років сучасного економічного зростання [8, с. 183—191 198—199]. Найбіднішим вдалося почати економічне зростання лише багато десятиліть поспіль, й до того ж в умовах значних *історично-цивілізаційних ускладнень*. Отже, на наш погляд, виникає необхідність здійснення міжнародних порівнянь і виділення цивілізаційних чинників в їх функціональній різноманітності та значущості, що сприяли випереджаючому розвитку країн західної цивілізації.

Як зазначають учені, концепт «прогресу» і «випереджаючого розвитку» закладений в основах західної цивілізації [9, с. 44]. Дух «першості» та «конкуренції» знайшов своє відображення наперед усе в протестантській етиці. Остання орієнтувалась переважно на життєві потреби людини. Тобто сучасна етична культура господарювання країн західної цивілізації, моральне відношення до праці та комерційної діяльності беруть свій початок у протестантській етиці. У протестантській етиці власність важлива як основа і фундамент свободи особистості. Зміна ролі праці,

фінансовий успіх, прагнення до максимізації прибутку, велика роль приватної власності та багатства в житті людини є домінуючими чинниками в розвитку західної цивілізації і сьогодні.

Такий підхід багато в чому визначив основу політики Заходу із забезпечення інституціоналізованого випереджаючого розвитку та досягнення глобального економічного, політичного й технологічного лідерства. Саме такий тип світовідчуття сформував концепцію прогресивної, цивілізаційної «місії» Заходу у взаємовідносинах із країнами відмінної від західної цивілізаційної специфіки. Тому домінування західної (західноєвропейської та північноамериканської) цивілізації вилилося в цілий *комплекс суперечностей між країнами світу*, які відносяться до інших цивілізацій. Серед таких суперечностей визначальне місце посідають нерівномірність економічного розвитку, соціальна нерівність у середині суспільств, дестабілізація світової економіки та зниження впливовості й ролі міжнародних урядових організацій, у тому числі фінансово-економічних. Політика абсолютної «вестернізації», яка проводиться розвиненими країнами, намагання прилаштувати «під себе» незахідні країни в політичній та економічній сферах, досить тривалий час давала очікувані позитивні результати прозахідним суспільствам. Разом з тим очевидна цивілізаційна суперечливість полягає в тому, що за незахідними країнами і народами визнається лише право на наздоганяючий розвиток, причому на основі рекомендацій західних країн, в основу яких покладено практичний досвід і теоретично-концептуальні конструкти їхніх соціально-економічних моделей. Перспектива появи багатополярного світу з домінуванням нових гравців на світовому ринку, таких як Китай, Індія, Бразилія, Росія та інші, дестабілізує стійкість ментальної моделі випереджаючого розвитку західної цивілізації та формує загрозу виникнення нових політико-економічних і соціально-культурних потрясінь у міжнародному масштабі [4;11].

Економічна історія демонструє факти того, що розвинені країни у своєму економічному розвитку випереджали інші країни світу, а значить, так чи так, діяли на основі відмінних від інших методів та алгоритмів економічної, наукової та міжнародної торговельної політик, способів міжнародної конкуренції, використовували, на наш погляд, окремі елементи та способи моделі випереджаючого економічного розвитку. Однак варто зазначити, що сьогоднішній успіх західної цивілізації, без акценту на її кризу сьогодні, багато в чому виходить із побудови системи нееквівалентного обміну з іншими країнами світу. Наприклад, взірцем за-

хідної цивілізації є США. Необхідно нагадати, що унікальні соціальні досягнення цієї країни, такі як *показник гарантованого рівня якості життя кожному громадянину*, багато в чому базуються на механізмах присвоєння національних багатств інших держав, однак це не слугує перепорою для сприйняття свого статус-кво як «природного прояву буття» [10, с. 64—65].

На сьогодні стало очевидним, що неоліберальний шлях економічного розвитку не є універсальним. У той же час втрата економічного лідерства Заходу, перенесення точок глобального економічного зростання на Схід, ставить під сумнів основи всієї західної цивілізації, загострює систему протиріч між розвиненими країнами та іншою частиною світу в боротьбі за ресурси й політичну ідеологію майбутнього. У цій системі цивілізаційних протиріч незахідні суспільства пішли шляхом вибіркового засвоєння елементів західної культури.

Чинники випереджаючого розвитку країн євразійських цивілізацій

Найяскравішими представниками азійської цивілізації, на наш погляд, виступають Китай і Японія. Міжнародні порівняння локальних цивілізаційних чинників економічного розвитку цих країн матимуть змістовне практичне значення. На теперішній час явним фактом є те, що країни Південно-Східної Азії, в інституціональних умовах дії цивілізаційних факторів, повертають собі економічне лідерство, розвиваючись, на нашу думку, на основі принципів випереджаючого розвитку.

Економічне піднесення та індустріалізація Японії припали на останню чверть XIX ст. Те, що відбулося в економіці та суспільстві Японії та призвело до «економічного дива» після другої світової війни, є взірцем *соціальних інновацій*. Якщо порівняти Японію з Китаєм, де європейська промислова перевага, що зіштовхнулася з іншою цивілізацією, зруйнувала всі перепони, які країна намагалася використати у відповідь на економічну і політичну експансію, Японія обрала шлях реформ (однак, європейське вторгнення до Китаю виявилось особливо катастрофічним). Коли Японія взялася за стрімку індустріалізацію внаслідок великої революції 1868 року, відомої як *«реставрація Мейдзі»*, тиск на Китай ще більше посилювався. Японія спонукала його до реформ і слугувала джерелом порад у державних справах. Отже, унаслідок невдалої зовнішньої політики імператора династії Мін, який заклав Китай від зовнішньої торгівлі, Японія пішла іншим шляхом, навпаки відкривши свою економіку для світу та інновацій. У той

час, як Захід нав'язував свою політику, торгівлю і волю закритому Китаю в середині XIX — на початку XX століття, Японія відкрито сприймала із-зовні усі нововведення, тим самим уникнувши долі Індії та Китаю у XIX столітті, які Захід підкорив та колонізував, нав'язавши їм свій спосіб життя. Відкриття Японії для зовнішнього світу після реставрації династії Мейдзі дозволило країні, як зазначає П. Друкер [2], використати зброю Заходу для того, щоб тримати його [Захід] на відстані та зберегти національні традиції.

Новітня економічна історія Японії, що визначається цивілізаційними чинниками її розвитку, склалася наступним чином. У період 1970—1980 рр. західні країни продовжували недооцінювати Японію як економічну супердержаву й конкурента на світовому ринку. Японці, згідно з широко розповсюдженою позицією, вважаються не новаторами, а імітаторами, оскільки вони не дали світу жодного значного технологічного нововведення. Їхній успіх заснований на соціальних інноваціях. Під *соціальною інновацією* розуміється *політика відкритості для зовнішньої торгівлі та побудова локальних [японських] соціальних інститутів*. Безперечно, політика відкритості пройшла шлях поступової лібералізації, однак стимулювання експорту та експортоорієнтованих галузей завжди було основою успіху економіки Японії. Це реальний сектор японської економіки, *цивілізаційною опорою* якого слугують «японські» за суттю *соціальні інститути*. Упроваджувати соціальні інновації у вигляді таких інститутів, як державна служба, школи, університети, банки і профспілки, набагато складніше, ніж здійснювати технологічні винаходи та будувати їх. Соціальні інститути залишилися суто «японськими» й одночасно набули статус «сучасних». Економіка, керована японцями, стала «західною» і високотехнологічною. Технологію можна дешево імпортувати, при цьому маючи *мінімальний культурно-цивілізаційний ризик*. Інститути, у свою чергу, є складнішими, їм *необхідні соціокультурні, більш того цивілізаційні корені* [2, с. 60]. Отже, на нашу думку, така *стратегія простої творчої імітації*, за кордони якої японці сьогодні безумовно виходять, *слугувала для країни етапом і формою забезпечення реалізації моделі випереджаючого економічного розвитку* та дозволила перестрибнути декілька стадій технологічного розвитку в умовах рецесії в повоєнний час. Тому Японія та її високотехнологічні компанії на сьогодні й демонструють колосальну здатність до нововведень в умовах збереження соціальних інститутів, культурних традицій, цивілізаційних основ розвитку.

Японська економіка використовує *комуналізм як мобілізаційну силу*, яка гасить трудові конфлікти та класовий антагонізм, формує й накопичує колективний досвід, загострює колективну увагу до якості модернізації й освоєння нового. Одночасно ця діяльність підкріплюється та контролюється високою самодисципліною [1, с. 220; 7, с. 162—163].

На сьогодні Китай, виходячи із цивілізаційних передумов, пропонує альтернативну неоліберальній модель політичного розвитку, а також демонструє зовсім інший економічний шлях. Пекінська державо-центрична модель у порівнянні з традиційною західною моделлю ринку і демократичною політичною системою виступає більш привабливою для країн, що розвиваються, у пошуку «шансу» випереджаючого розвитку. Чи здійснить лібералізацію економіки та політики Китай у найближчі два десятиліття стане особливо важливою перевіркою довгостроковості та життєздатності альтернативної моделі у порівнянні із традиційною західною. Прагнення уряду підтримувати науку та технології й сформувати наукоємну економіку збільшать стимули до відкритості, для розвитку людського капіталу всередині країни і приваблення експертів та ідей із-за кордону [6, с. 46—49].

У Китаї, аналогічно до Японії, економічна система є культурорегульованою східною ринковою економікою, що базується на обмеженому прагненні індивідуума до максимізації корисності, державній власності на засоби виробництва та договірних цінах, і діє в умовах авторитарного невтручання держави [7, с. 181—183]. Її відрізняють широке розповсюдження державної власності на засоби виробництва, контроль підприємств з боку призначених державою директорів, економічне регулювання комуністичної партії на основі марксистських принципів у поєднанні з традиційною культурою Китаю. Саме тому, вважають учені, китайська «східна» ринкова система, де компартія використовує власницькі, регулятивні та дерегулятивні повноваження, щоб досягти власних інтересів, вона не буде діяти відповідно до західних ідеалістичних шаблонів, заснованих на конкуренції й відсутності морального ризику [3].

Цивілізаційні чинники сучасного піднесення Китаю є дуже міцними, оскільки диктуються його успішним у культурно-історичному та економічному плані минулому. Протягом п'яти тисяч років Китай є однією з найбільших світових цивілізацій. Він зробив значний внесок у мистецтво, архітектуру, науку, техніку та державний устрій. І до того часу, як Захід досяг великих успіхів унаслідок промислової революції, життєвий рівень Китаю був

вищим за європейський. Як свідчить економічна історія, Китай не відреагував, на відміну від Японії, на науково-технічне піднесення та появу соціальних технологій інституціонального управління державою впродовж останніх двохсот років [5, с. 28—30].

Сучасне економічне зростання Китаю, на нашу думку, є результатом втілення у практичну економічну політику базового принципу випереджаючого розвитку — *«наздогнати і випередити»*. Інституціональними засадами економічного успіху КНР разом із цивілізаційними чинниками стали: 1) поєднання іноземних технологій та іноземного капіталу з дешевою китайською робочою силою; 2) лібералізація сільського господарства, що сприяла появі нових стимулів до праці, забезпечила робочою силою експортоорієнтований сектор; 3) створення сучасних зон вільної торгівлі, що зробило китайські реформи більш суттєвими та основоутворюючими; 4) наявність сотень мільйонів робітників, готових працювати за дуже низьку заробітну плату; 5) запозичення (імпорт) сучасних технологій; 6) масовані інвестиції; 7) надійне та безпечне ділове оточення; 8) економічне регулювання, що здійснюється за комуністичними принципами в поєднанні з традиційною китайською культурою [8, с. 183—191, 198—199].

Висновки. Таким чином, проведений міжнародний порівняльний аналіз підкріплює нашу наукову позицію і дозволяє верифікувати такі *основні засади теоретичної (ментальної) моделі випереджаючого економічного розвитку з цивілізаційних позицій*, а саме: 1) цивілізаційні чинники, такі як соціокультурні особливості економічної системи, що визначають форму і специфіку її мобілізаційних факторів (наприклад, комуналізм у Японії, культура вини в Китаї), мають важливе значення для запуску форм випереджаючого економічного розвитку; 2) інноваційний характер розвитку в основі економічної системи на базі «соціальних інновацій», творчих імітацій на основі досягнень науково-технічного прогресу та імпорту технологій; 3) відкритість економіки для ідей, інновацій і стимулювання експорту; 4) відмова від сировинної моделі економіки; 5) випередження досягнутих можливостей економіки та її потреб через багатократне зростання продуктивності та загальної ефективності економіки, що також має культурологічну основу; 6) розвиток економіки на випередження на основі нових методів управління, систем стратегічного прогнозування та передбачення ключових пріоритетних напрямків розвитку науки, техніки та технології; 7) випереджаючий розвиток освіти, який проявляється через завчасну підготовку фахівців для галузей економіки наступного технологічного способу виробництва.

тва — ефективна система освіти; 8) шановна система державної служби, заснована на довірі до влади, що формує особливий характер відносин між владою, бізнесом і суспільством; 9) створення передумов для реалізації та забезпечення утилітарних і постутилітарних потреб сучасного суспільства унаслідок якісної трансформації його ціннісних і збереження цивілізаційних орієнтирів.

Література

1. Березин, И. С. Экономические чудеса XX века: Германия, Япония, Италия, Испания, Португалия, Бразилия, Мексика. Южная Корея, Вьетнам, Китай / Краткая история экономического развития [Текст] : Учебное пособие / И. С. Березин. — М. : Русская деловая лит., 1998. — С. 220.
2. Друкер, Питер, Ф. Бизнес и инновации: Пер. с англ. / Ф. Питер Друкер. — М.: ООО «И. Д. Вильямс», 2007. — 432 с.
3. Китай: угрозы, риски, вызовы развитию [Электронный ресурс] / Под ред. В. Михеева; Моск. Центр Карнеги. — М., 2005. — 647 с. — Режим доступа: http://carnegieendowment.org/files/9275book_Kitai1.pdf;
4. Козырёв, В. М. Исторические судьбы человеческой цивилизации: социально-экономические аспекты / В. М. Козырев / Основы современной экономики [Текст]: учебник / В. М. Козырёв. — М.: Финансы и статистика, 1998. — 368 с.
5. Лин, Джастин Йифу. Демистификация китайской экономики / Джастин Йифу Лин; пер. с англ. М. Недоступа под. науч. ред. А. Куряева. — М.: Мысль, 2013. — С. 28—30.
6. Мир после кризиса. Глобальные тенденции — 2025: меняющийся мир. Доклад Национального разведывательного совета США. — М.: Издательство «Европа», 2009. — 188 с. — (Мировой порядок).
7. Роузфилд, Стівен. Порівнюємо економічні системи / Стівен Роузфیلд / Пер. з англ. — К.: К.І.С., 2005. — X, 370 с. — С. 162—163.
8. Сакс, Дж. Д. Конец бедности. Экономические возможности нашего времени [Текст] / Дж. Д. Сакс / Пер. с англ. Н. Эдельмана. — М.: Изд. Института Гайдара, 2011. — 424 с.
9. Селезнев П. С. Инновационные проекты современности: политико-экономический опыт для России / П. С. Селезнев. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2013. — С. 44.
10. Субботин А. К. Гиперконкуренция и эффективность управления: Анализ экономики стран-лидеров современного мира: Взгляд из России / А. К. Субботин / Предисл. В. Л. Макарова. Изд. стереотип. — М.: Книжный дом «ЛИБРИКОМ», 2014. — С. 64—65.
11. Хантингтон, С. Столкновение цивилизаций / Сэмюэль Хантингтон; пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. — М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. — 603 с.

Статтю подано до редакції 14.02.14